

Türkçe Söz Diziminde Taşıma ve Taşımanın Dönüşüme Etkisi

Movement in Turkish Syntax and the Effect of Movement on Transformation

Seçil HİRİK¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Seçil Hirik (Dr. Öğr. Üyesi),
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim
Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi
Bölümü, Nevşehir, Türkiye
E-posta: secilhirik@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2698-9350

Başvuru/Submitted: 13.06.2019

Revizyon Talebi/Revision Requested:
17.07.2019

Son Revizyon/Last Revision Received:
18.09.2019

Kabul/Accepted: 26.09.2019

Online Yayın/Published Online: 26.11.2019

Atıf/Citation: Hirik, Secil. "Türkçe Söz Diziminde Taşıma ve Taşımanın Dönüşüme Etkisi." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 29, 2 (2019): 403-418.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.651057>

öz

Dil, kendi doğasına ve kurallarına sahip, insan üretimi olan bir olgudur. Dil belirli ilkeler çerçevesinde oluşum ve gelişimini devam ettiren bir yandan da toplumdaki değişimlere özelliği taşımaktadır. Salt dil olgusuyla ilgilenen dilbilimciler, bu üretim aracı için çeşitli kuramlar ortaya atmıştır. Bu yaklaşımlardan biri olan *Evrinsel Dil Bilgisi* ya da *Üretici Dönüşümsel Dil Bilgisi*, Chomsky tarafından 1950'lerden itibaren gelişme kaydederek dilin ve dillerin yapısını anlama üzerine kurulmuş öncül kuramdır. Kuramın özünde yatan görüşler arasında tüm dillerin ortak *ilkeler* (principles) barındırdığı ancak her dilin de bir diğerinden ayrılan *değiştirgenler* (parameters) içerdiği yer almaktadır. Bahsi geçen ilkeler arasında söz dizimi sınırları içinde sayılacak olan *dönüşüm* (transformation) kavramı bulunmaktadır. Tüm dillerde derin yapısı aynı kalmak koşuluyla farklı dönüşüm işlemlerinden geçen yüzey yapılar görülmektedir. Kuramda söz edilen değiştirgenlerden biri dönüşümlerin dilden dile farklılık gösterebileceğidir. Dönüşümler ise *ekleme*, *yeniden yazma*, *eksiltme* (*silme*) ve *taşıma* gibi alt işlemleri içermektedir.

Bu çalışmada, kuramda yer alan ve Chomsky'nin *ad öbeği taşıma* (AÖ-taşıma), *ne taşıma* (ne-taşıma) ve *baş unsur taşıma* (baş-taşıma) olmak üzere üç türüne işaret ettiği taşıma türleri Türkçe örnekler üzerinden ele alınmıştır. Ancak bununla birlikte kuramda yer almayan ve Türkçede karşılaşılan bir ad öbeği taşıma örneği olan *ettirgenleştirme*, *eylemsi taşıma* ve *tümce taşıma gibi taşıma* işlemlerinin de uygulandığı dönüşümlere yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Evrinsel dil bilgisi, Üretici dönüşümsel dil bilgisi, İlkeler ve değiştirgenler kuramı, dönüşüm, taşıma

ABSTRACT

Language is a phenomenon of human production with its own nature and rules. While language maintains its formation and development within the framework of certain principles, it also carries characteristics that can change from one society to another. Linguists who are interested in pure language have put forward various theories for this production tool. One of these approaches, Universal Grammar or Generative-Transformational Grammar, is an early theory based on Chomsky's approach to understanding languages and their structure which he developed from the 1950s onwards. The core ideas of this theory are that all languages

contain common principles, but that each language contains parameters that differ from one another. These principles include the concept of transformation which will be considered within the boundaries of syntax. In all languages, surface structures that have undergone different transformation processes can be seen provided that the deep structure remains the same. The transformations mentioned in the theory may differ from language to language. These include sub-processes such as addition, rewriting, reduction (deleting), and movement.

In this study, the three types of movement mentioned in the theory and referred to by Chomsky as noun phrase-movement, wh-movement and head-movement are discussed through Turkish examples. However, this study also includes examples of movement which are not part of the theory yet are encountered in Turkish, such as causativation, verbal-movement and sentence-movement.

Keywords: Universal grammar, Generative-transformational grammar, Principles and parameters theory, transformation, movement

EXTENDED ABSTRACT

There are a number of theories dealing with phonemes, free and bounded morphemes, and syntactic elements. In linguistic studies which examine language as a mere fact, the deep structure-surface structure pair, first introduced by Bloomfield, has been the guide to the functions of all language units by distinguishing what was said and not. Many linguistic theories on syntax have been put forward. One of these, Universal Grammar, or Generative-Transformational Grammar, is one of the important approaches in identifying common values of language. The theory, which was proposed by Chomsky in the 1950s and which included different stages of development in later periods, brought important concepts with it. Competence-performance (act), deep-surface structure, phrasal structure, and transformation-movement are among the remarkable and prominent concepts of the theory.

The main aim of this study is to consider the rules of movement which is one of the types of transformation mentioned in the theory. The other aim is to give examples from Turkish and to explain these in addition to Chomsky's three-types of movement in transformation, and to try to explain the existence of different types in Turkish.

This study uses a qualitative research method. The sentences given as examples are chosen from phrases that are possible in verbal language.

In Chomsky's general theory, namely the Theory of Principles and Parameters and the process of transformation, movement is a method that varies from language to language and can be realized in accordance with the possibilities offered by the syntax. In all languages, surface structures which have undergone different transformation and movement processes are observed.

Transportation and movement is a process applied to the deep structure by placing the deep structure in the surface structure. According to the theory, transportation and movement are applied to a constructor in the syntax and move the constructor to an empty location in the next syntax. The principle of movement is that the item being moved can only be moved to the position where an item from its category can be found (2006: 5).

This study mentions the three types of movement that Chomsky demonstrates in his examples, especially in European languages: these are noun phrase-movement, head-movement, and wh-movement. The most typical example of the noun phrase-movement is seen in passivation. The element that is in a given position in an active sentence fills the empty category in the new sentence when it is rewritten in a passive structured sentence. However, the element in the previous sentence, but not found in the second sentence leaves a trace in its place (Ex. a. “Ayşe bulaşıkları yıkadı.” b. “Bulaşıklar yıkandı.”). This trace is in the deep structure. In addition to this typical noun phrase-movement, this study gives examples of the causativation process which is shown to involve not only movement, but also the operation of addition (Ex. a. “Ayşe temizlikçilere evi temizlemeleri için emir verdi.”, b. “Ayşe evi (temizlikçilere) temizletti.”). Also, it is seen that the sentences with *verbals* and *ne... ne (de)* conjunctions are also rewritten with noun phrase transportation as an example of phrase structure movement.

Different types of movement from noun phrase to the head-movement are not very common. In European languages (for example English), the subject and the auxiliary verb can be replaced (eg a. You are a student. , b. “Are you a student?” | You←→Are). The head element in Turkish is moved when the verb in the predicate is in the position of time phrase by taking mood and time suffixes.

The last movement type discussed in the theory is wh-movement. This type of transport is not typical for Turkish, as is the case for head-movement.

Carrying question words is not typical in Turkish. The reason for this is the freedom of movement which can be applied in regular sentences. In Turkish syntax and in languages where there are no strict rules, question words can be found in all parts of the sentence in line with the logical structure they have established between them. Therefore, this transportation process is not a physical structure in Turkish, but a logical structure.

1. Giriş

Evrensel dil bilgisinde dil yetisinin doğuştan geldiği, her dilin insanın bir ürünü olduğu ve her dilin kendi kurallarının bulunduğu mantığı yatmaktadır. Tüm dillerin ortak özellikleri olabildiği gibi bir dili diğerinden ayıran çeşitli değişkenler görülmektedir. Örneğin tüm dillerde var olan yüklem ve yüklemdeki hareketin gerçekleşmesini sağlayan bir eyleyen varlığının ortak olduğu bilgisi gibi sözcük türlerinin varlığı da ortak kabul edilen özellikler arasındadır. Bununla birlikte yüklem yeri, eyleyenin/öznenin açık veya gizli olarak tümcede yazılması, eyleyenin türleri, sözcük türlerinin sayısı ve alt kategorileri, sözcük yapım yolları, eklerin varlığı gibi bilgiler ise değişkenler arasında sayılabilir.

Türkçe sondan eklemeli ve yüklemi sonda bulunan kurallı diller arasındadır. Türkçeyi, Türkçe yapan ve diğer dillerden ayıran ses olayları, sözcük türetme/çekime sokma yolları, sözcük öbeklerinde asıl unsurun konumu ve durumu, tümceyi oluşturan bileşenler ve onların dizimleri gibi pek çok özellik daha sayılabilir. Bu çalışma, Türkçenin söz dizimi alanında tümcenin *dönüşüm* (transformation) yolları ve bu yollardan biri olan *taşıma* (movement) işlemi ile ilgilidir. Söz konusu işlemler, Chomsky'nin *Evrensel Dil Bilgisi* ya da diğer adıyla *Üretici Dönüşümsel Dil Bilgisi Kuramı* temeli üzerinden ve Türkçe örneklerle aktarılacaktır. Kuramın ve işlemin mantığını anlamak için öncelikle kuram ve onun alt alanlarından bahsetmek gerekmektedir.

Kuram, ortaya çıktığı 1950'li yıllardan Chomsky'nin son dönemine kadar farklı gelişim evrelerinden geçmiştir. Hem kendini geliştiren bir yandan da değiştiren kuram 1957'den 1990'lı yıllara kadar alt kuramlar geliştirerek kendini güncellemiştir. Kerimoğlu'nun çalışmasında da belirtildiği gibi Chomsky'nin genel kuramını *Üretici Dönüşümsel Dilbilgisi*, *Standart Kuram*, *Genişletilmiş Standart Kuram*, *Yönetme ve Bağlam Kuramı* ve *Yetinmecî Program* olmak üzere beş alt kuramda ele almak mümkündür.¹ Üretici Dönüşümsel Dil Bilgisi Kuramı'nın temel kavramları arasında yer alan *dönüşüm* (transformation), söz diziminin tanıdığı imkân kadar tümcenin değişimini ele almaktadır. Chomsky'nin *çekirdek tümce* (kernel sentences) adını verdiği ve dil bilgisi çalışmalarında² kurallı tümce olarak geçen düz, olumlu ve soru formunda olmayan tümce tipi için kullandığı bu kavram, söz diziminin özünü teşkil etmektedir. Verilen bir tümcenin üretiminde zorunlu dönüşümler uygulandığında *sonuç tümce* (resulting sentence), *çekirdek cümle* (kernel sentence) olarak adlandırılmaktadır. Bir dönüşüm aygıtını içeren basit bir türün tümceleri olması bakımından çekirdek tümce kavramı, Chomsky için sezgisel öneme sahiptir.³ Buna göre örneğin *Ali eve geldi.* gibi bir tümce, çekirdek tümce olarak ele alındığında bundan üretilmiş ve ekleme, çıkarma ve yer değiştirmelerle değişimine uğramış *Ali eve gelmedi.*, *Ali eve geldi mi?*, *Eve Ali geldi.*, *Ali'nin eve geldiği biliniyor.* gibi

1 Caner Kerimoğlu, *Genel Dilbilime Giriş* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2014) 67.

2 Ör. bk. Gencan (2001), Korkmaz (2007), Karaağaç (2012).

3 Noam Chomsky, *Aspects of The Theory of Syntax* (Cambridge: THE M.I.T. Press, 1965) 17-18; Noam Chomsky, *Syntactic Structure* (The Hague Paris: Mouton Publishers, 1957) 61-70.

tümceleri üretmeye olanak vermektedir.⁴

Kuramın sonraki aşamasında *derin yapı-yüzey yapı* kavramlarına yoğunlaşan Chomsky, söz diziminde her birimin yüzey yapıya taşınamayacağını, bunun ancak derin yapıda saklı olduğunu dile getirmektedir. Kendinden önce gelen Yapısalcıların *biçim farklıysa anlam da farklıdır* görüşüne katılmayan Chomsky, aslolanın zihindeki soyut anlamsal bileşeni oluşturan derin yapının olduğu, yüzey yapının ise ikincil olduğu düşüncesine sahiptir.⁵ Aşağıda yer alan diyalogda yüzey yapıda yazılmayan ancak derin yapıda parantez içinde gösterilen söz dizimsel ve morfolojik unsurlar yer almaktadır:

(1)

A: *Sen bugün bizim eve gelecek misin?*

B: *Evet, (ben bugün sizin eve geleceğim).*

Chomsky, kuramının sonraki aşaması olan *Yönetme ve Bağlama Kuramı*'nda Evrensel Dilbilgisi yaklaşımı içinde geçen İlkeler ve Değiştirgenlerden (Principles and Parametres) bahsetmektedir. Dil denilen olgunun evrensel ilkelerinin olduğunu bununla birlikte her dilin de kendine özgü değiştirgenlere sahip olduğunu savunmaktadır. Uzun'a göre dil bilgisi, Evrensel Dil Bilgisi'nin önceki biçimlendirmelerinden farklı olarak kurullarla değil, doğuştan getirilen düzeneğin bileşenleri olarak bir dizi ilke ve değiştirgenlerle kurulmaktadır. İlkeler ve Değiştirgenler Kuramı'na göre dil bilgisi bileşenlerden değil, her birinde ilkelerin ve değiştirgenlerin etkili olduğu sunuluşlardan oluşmaktadır. Böylece her ikisinin de yapı olduğu varsayılan sesbilimsel, anlambilimsel ve bu ikisinin arasındaki bağlantının kurulduğu söz dizimsel sunuluştan oluşan bir görünüm taşımaktadır.⁶ Böylece diller sahip oldukları olanaklar doğrultusunda dönüşüm ve değişim kurallarına tabi olmaktadır. Chomsky, her öbekte bir yöneticinin olması durumu için *ilke* (principle), öbeklerdeki yöneticilerin başta veya sonda olması durumu içinse *değiştirgen* (parameter) kavramını kullanmaktadır. İlkeler tüm dünya dillerinde ortak olan çerçeveyi belirler, değiştirgen bu ilkenin uygulaması aşamasıyla ilgilidir ve dünya dillerindeki kullanım çeşitliliğini belirler.⁷

Yönetim ve Bağlama Kuramı (Government and Binding Theory) içinde yer alan İlkeler ve Değiştirgenler Kuramı, farklı türden alt kuramları içermektedir. *Sınırlama, Rol, Bağlama, Yönetme, Durum ve Denetleme* olmak üzere sıralanabilecek olan alt alanlar arasında Uzun, *Taşıma*'yı da saymaktadır. Ona göre *Taşıma Kuramı* (Movement Theory), derin yapının yüzey yapıya döşenmesini sağlayarak derin yapıya uygulanan bir işlemdir. Yüzey yapıların sonraki düzlemlere girdi olmasına bakılarak taşımaların yüzey yapılara uygulandığı varsayılır ve

4 Ayrıca bk. İmer vd. (2011: 102), Vardar (2002: 82).

5 Kerimoğlu, *Genel Dilbilime Giriş*, 72.

6 Nadir Engin Uzun, *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe* (İstanbul: Multilingual Yayınları, 2000) 91.

7 Annette Becker ve Markus Bieswanger, *Introduction to English Linguistics* (UTB Basics, 2006.) 101; Kerimoğlu, *Genel Dilbilime Giriş*, 80-81.

dönüşümlere uygulanışı taşıma ile belirlenir.⁸ Dönüşümü, bir tümcenin derin yapıdan yüzey yapıya geçmesini sağlayan kural/kuralların uygulanmasıyla ortaya çıkan süreç olarak tanımlayan Bayraktar, dönüşümün dizimsel kuralların ürettiği soyut yapıları yeni yapılara ve tümcelere dönüştürdüğünü belirtmektedir.⁹ Yaylağül'e göre dönüşümler yüzey yapıdaki söz dizimlerini etkiler fakat aslında derin yapı düzeyinde yer alır. Derin yapı soyut biçimlerden, sözcük ve yapı türlerinden oluşur. Bu biçimleri temsil eden simgeler, dönüşüm talimatlarında kullanılır. Son dönüşüme kadar tümceler, bu terimlerle kurulur ve sözcükler sürecin sonunda işe dahil olur. Derin yapılar inşa etmek için tekrar yazım kurallarına ihtiyaç vardır ve birimler aynı cins başka birimler içine dâhil edilebilir. Yani bir eylem öbeği içinde yer alan bir ad öbeği daha sonra başka bir ad öbeği içine yerleştirilebilir.¹⁰

Dönüşümün gerçekleşmesini sağlayan işlemlerden biri olan taşıma işlemi, Kadri Kuram'a göre söz dizimsel sunuluştta yer alan bir kurucuya uygulanan ve kurucunun bir sonraki sunuluştta başka ama boş olan bir konuma taşınmasıdır. Taşıma sonucunda taşınan sözcük arkasında bir *iz* (trace) bırakır ve yeni konumundayken de eski konumuyla ilişki kurar. Taşımanın ilkeleri arasında taşınan ögenin sadece kendi kategorisinden bir ögenin bulunabileceği konuma taşınması yer almaktadır. Örneğin öbeğin öbek konumuna asıl unsurun da asıl unsur konumuna taşınması gerekmektedir.¹¹ Diğer bir deyişle taşıma, söz dizimsel sunuluştta yer alan bir kurucuya uygulanan ve bu kurucunun bir sonraki sunuluştta başka ama boş olan bir konuma hareket etmesini içermektedir.¹² Haegeman, boş kategorinin tematik özellikleri dikkate alındığında *sıfır unsur* 'un (zero element) türünün adılar ve izler olduğunu söylemektedir. Derin yapısının boşluğundaki tematik rollere sahip unsurlar, yalnızca adıl olabilmekte ve izleri de yüzey yapı olgusu içinde değerlendirilebilmektedir. Yüzey yapısında bir öncülü olan bir boş *unsur* (null element), adıl veya iz olabilir. Öncül ve açık olmayan unsurların her birinin rolü varsa boş unsur bir iz olarak tanımlanacaktır.¹³ Taşıma sürecinde taşınan kurucunun eski konumu ile *konma noktası* denilen yeni konumu arasında yapısal bir ilişki vardır. Taşınan kurucu arkasında bir iz bırakmakta ve bu iz ile kurucu eş dizinlenmektedir.¹⁴

Taşıma işleminde taşınan unsurun türü ve konma noktasına göre taşıma türlerinin de farklılaştığı söylenebilir. Chomsky'nin İngilizce üzerinden yaptığı tespitler neticesinde temel olarak üç taşıma kategorisinden bahsedilmektedir: *Ad öbeği taşıma* (AÖ-taşıma “NP-movement”), *baş unsur taşıma* (head-movement) ve *ne taşıma* (wh-movement). Ad öbeği taşıma, Türkçede de örnekleri görülen bir dönüşüm, dolayısıyla taşıma türüdür. Bu taşıma türünün en

8 Uzun, *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, 95.

9 Nesrin Bayraktar, *Dil Bilimi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2014) 117.

10 Özen Yaylağül, *Göstergibilim ve Dilbilim* (Ankara: Hece Yayınları, 2015) 110.

11 Kadri Kuram, *Türkçede Yer Öbeklerinin Bazı Sözdizimsel Özellikleri* (Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.) 5-6.

12 Uzun, *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, 290.

13 Liliane Haegeman *Introduction to Government and Binding Theory* (UK/USA: Blackwell Publishers, 1994) 434.

14 Murat Özgen, *Formalist Dilbilgisi Kuramları* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2018) 25.

belirgin örneklerinden birinin edilgenleştirme olduğunu söyleyen Özgen, taşınan birimin de bir ad öbeği olması sebebiyle bu işlemin bir AO-taşımını teşkil ettiğini dile getirmektedir.¹⁵ Baş unsur taşımada taşınan öge yalnızca öbeğin başı yani yönetici konumundaki sözcüktür. Başla beraber taşınan öbek yapı da yeni konumunda aynen korunmakta ve bölünmemektedir. Örnekleri en çok Avrupa dillerinde uygun görülen ne taşıma ise tümcenin başında bulunan soru sözcüğü ya da örneğin İngilizcedeki *will, have* gibi yardımcı eylemlerin tümcenin başına getirilmesidir. Tümcenin soru anlamı ancak bu şekilde verilebilir. Dolayısıyla bu taşıma bahsi geçen diller için zorunlu görünmektedir. Söz konusu taşıma türleri ve Türkçede görülen karşılıkları aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.1. Ad Öbeği Taşıma

Ad öbeği taşıma, tam anlamıyla yüzey yapının bir üyesinin başka bir yüzey yapıda görünmesidir. Ancak önemli olan koşul, derin yapıdaki karşılığının önceki yüzey yapıdaki sunuluş ile aynı görevde yani rolde olmasıdır. Uzun, bu tip taşımalarda kurucuların ne kadar uzağa taşındıklarına yani öbek sınırlarının sayısına göre de göreceli olarak taşımının farklılaştığını söylemektedir.¹⁶ Yapılan çalışmalarda en belirgin ad öbeği taşımalarının geleneksel dil bilgisinde etken-edilgen türü olarak geçen tümce dönüşümlerinde görüldüğünü söylemektedir. Tümcede etkilenen veya harekete konu olan unsur, edilgen yapıda yüklemcil ögeye yaklaşmaktadır. Aşağıda yer alan 2 numaralı a ve b örneklerinde tümceyi oluşturan unsurların üstlendikleri roller, taşımının etkisiyle değişikliğe uğramıştır. 2a tümcesinde harekete konu olan nesne rolünde olan unsur, 2b tümcesinde, her tümcenin özne bulundurması zorunluluğu ilkesi gereği, tümcenin boş olan konumundaki özne konumuna taşınmıştır. Derin yapısı eş anlamlı olan tümceler, taşımının etkisiyle yüzey yapıda farklı görünmektedir.

(2)

a. *Ayşe bulaşıkları yıkadı.*

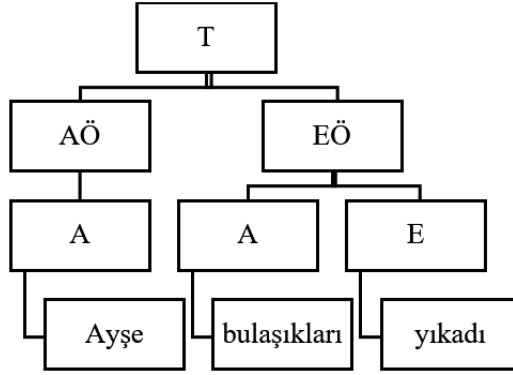
Eyleyen konu yüklemcil öge

b. *Bulaşıklar yıkandı.*

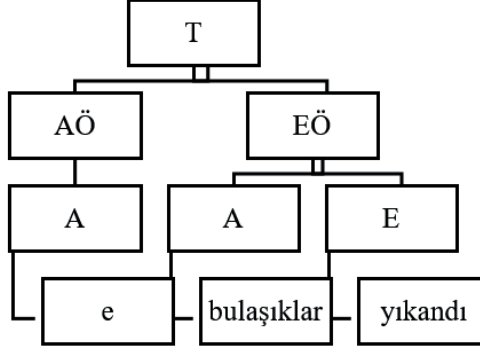
Eyleyen yüklemcil öge

15 Özgen, *Formalist Dilbilgisi Kuramları*, 25.

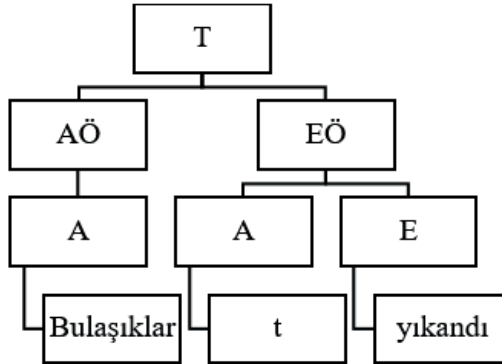
16 Uzun, *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, 290.

Şema 1: 2a'nın gösterimi

Şema 2: 2b'nin gösterimi (taşımadan önce)

Şema 3: 2b'nin gösterimi (taşımadan sonra)

Türkçede diğer bir ad öbeği taşıma örneği, *ne ...ne (de)* bağlacı ile kurulan tümcelerde görülmektedir. Bu tip tümcelerde yüklemcil ögede yer alan olumlu görünümli unsur derin yapıda olumsuzluk bildirmektedir. Dolayısıyla olumsuz yeniden yazmada boş kategori doldurulmamakta ancak taşıma işlemi sırasında eksilme meydana gelmektedir. 5a’da yer alan tümcenin yeniden yazımı b’de verilmektedir. 1a’da yüzey yapıda iki ayrı tümce görünümünde olan yapı, derin yapıda tek eylem ve tek eyleyeni barındırmaktadır. Bununla birlikte yüklemcil öge tekleşerek biri silinmekte ve yüklemcil öge ve eyleyen uyumunun sonucunda morfolojik şahıs belirtici değişime uğrayarak çokluk bildirmektedir.

- (5)
 a. *Ne sen geldin ne (de) ben (geldim.)*
 b. *İkimiz de gelmedik.*

1.2. Baş Unsur Taşıma

Taşıyan unsurun, öbeğin baş unsuru olduğu taşıma türüne baş taşıma ya da baş unsur taşıma denmektedir. Uzun, ad öbeği taşımasındaki gibi büyükçül bir yansımanın olmadığını, taşıyan ögenin yalnızca baş unsur olduğunu dile getirmektedir. İngilizcede *özne-yardımcı eylem (YAR) değiştirimi* dönüşümü olarak bilinen işlem, baş taşımanın gözleendiği tipik işlemdir. Evet/hayır soruları, özne ile yardımcı eylemin yer değiştirmesini gerektirmektedir.¹⁸

- (6)
 a. *You are a student.* (Sen öğrencisin.)
 b. *Are you a student?* (Sen öğrenci misin?)

Yukarıda bahsi geçen taşıma tipi Türkçe gibi yer değiştirme işlemi ile soru formunun elde edilmediği diller için geçerli değildir. Türkçede baş taşıma ancak yine öbek yapılar içinde kendini göstermektedir. Bu yer değiştirme işleminden başka Özgen’e göre bu işlemde bir baş başka bir başa eklenmektedir. Buna göre eylemin zaman, görünüş, kip, olumsuzluk, çatı gibi biçimbilimsel olarak eklenilebilmesi için zaman öbeğinin (Z⁰) başına kadar çıktığı varsayılır. Ana eylemden zaman öbeğine yapılan bu taşıma ile eylem başın kendisine eklenir.¹⁹ Türkçede zaman öbekleri yalnızca zaman bildiren sözcüklerle kurulduğu için zaman eki taşıyan yapılar zaman öbeği adı altında değerlendirilmemektedir. Ancak zaman eki almış bir eylemle birleşen eylem, zaman öbeği olarak düşünülen öbeğin başına taşınarak dönüşüme uğrayabilir. Aşağıda yer alan 7 numaralı tümce zaman öbeğinin eylemin başına taşınmasını göstermektedir:

18 Uzun, *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, 292-293.

19 Özgen, *Formalist Dilbilgisi Kuramları*, 26.

(7)

a. *Ayşe dün yemek yap-Ø.*
Zaman öbeğib. *Ayşe yemek yaptı.*

1.3. Ne Öbeği Taşıma

Soru sözcüklerinin tümcenin başına taşınması işlemi olarak adlandırılan ne öbeği taşımanın amacı bu öbeklerin tümcede soru açısı alabilmeleridir. Özgen'e göre bunlar ancak tümce başına getirilerek diğer bir deyişle tümleyici öbeğinin göstericisi konumunda bulundurulacak açık taşıma örneği sergilemektedir.²⁰ İmer vd., İngilizceden örnek vererek "What did you buy?" (Ne satın aldın?) tümcesinde *what* sözcüğünün derin yapıda *buy* sözcüğünün nesnesi olduğunu söylemektedir.²¹ Türkçede ise durum İngilizcede görülenden biraz daha farklıdır. Türkçede soru sözcüklerinde görülen taşıma işlemi zorunlu değildir. Bu açıdan mantıksal yapı içinde ele alınabilecek düzeyde odaklanmayı gerektirmektedir. Soru sözcüğünün konumlandığı yer zorunlu değil bilinçli ve anlambilimsel bir tercihle gerçekleşen taşımayı içermektedir. Aşağıda yer alan 8 numaralı örnekler a tümcesinden taşıma ile gerçekleşen soru formlarını göstermektedir.

(8)

- a. *Ben bugün size geleceğim.*
- b. *Bugün bize kim gelecek?*
- c. *Kim bugün bize gelecek?*
- d. *Bugün kim bize gelecek?*

Yukarıda verilen örnekler, dönüşüm türlerinden *çalkalama* denilen işleme de girmektedir. Söz konusu yer değiştirmelerin yapılabilmesi söz diziminde unsurların izin verdiği serbestlik ölçüsünde gerçekleşmektedir. Ancak soru sözcüklerinde yapılan taşıma, yüklemcil ögeye göre konumlandığı ve mantıksal yapı içinde yer aldığı için çalkalamadan farklılık göstermektedir.

Chomsky'nin kuramında bahsettiği üç taşıma işleminin yanı sıra Türkçeye uygulanabilecek olan ve Türkçede var olan söz dizimsel yapıyla ilgili farklı taşımalar da söz etmek gerekmektedir.

1.4. Tümce Taşıma

Türkçe üzerine yazılmış çeşitli kaynaklarda aslında Farsça tümce diziminden Türkçeye geçmiş olan *ki* bağlaçlı tümce yapısı, taşıma işleminin en kolay uygulanabileceği alandır. İki ayrı tümcenin *ki* ile bağlandığı ve *ki*'li birleşik tümce gibi adlandırmaların kullanıldığı

20 Özgen, *Formalist Dilbilgisi Kuramları*, 26-27.

21 Kamile İmer, Ahmet Kocaman ve Sumru Özsoy, *Dilbilim Sözlüğü* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011) 192.

bu tümce tipinde tümce iki ayrı yapı gibi düşünülebileceği gibi iç tümceli tek bir yapı haline de getirilebilir. *Ki* bağlaçlı tümcelerde taşıma için iki işlemin uygulanması mümkündür. Aşağıda yer alan 9a tümcesinin iki formda yazılabildiği görülmektedir. 9b tümcesinin yüzey yapı çözümlemesi 9a ve 9c'nin çözümlemesinden büyük farklarla ayrılmaktadır. Ancak derin yapıda üç tümce de birbiriyle aynı görünüme sahiptir. Buna göre 9a ve 9c'de yüklemcil öge görevinde olan *konusuş-* eyleminin 9b'de iç tümcede yüklemcil öge görevi üstlendiği ve bununla beraber *duy-* eyleminin de duyulan nesnesine karşılık gelecek biçimde taşındığı görülmektedir.

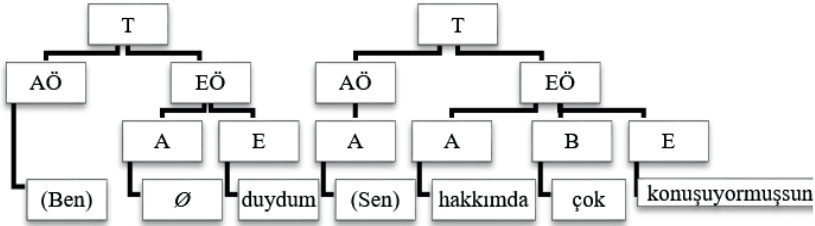
(9)

a. *Duydum ki hakkımda çok konuşuyormuşsun.*

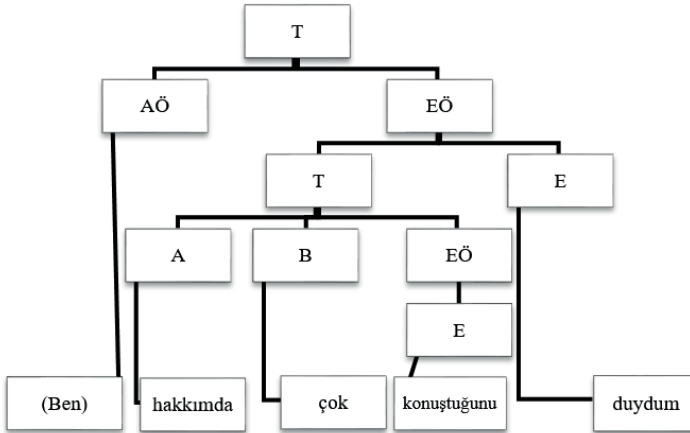
b. *Hakkımda çok konuştuğunu duydum.*

c. *Hakkımda çok konuşuyormuşsun. Duydum.*

Ki bağlaçlı tümcelerin çözümlenmesi için taşıma işlemine ihtiyaç vardır. Aksi takdirde *duy-* ve *konusuş-* birer yüklemcil öge olarak değerlendirileceği için *duy-* eyleminden önce pek çok boş kategori ortaya çıkmaktadır. Kalan izler, yalnızca *ki*'den sonraki unsurlarla cevaplanabileceği için 9b örneğindeki gibi bir taşımayla boş kategoriler doldurulabilecektir.

Şema 4: 9a'nın gösterimi

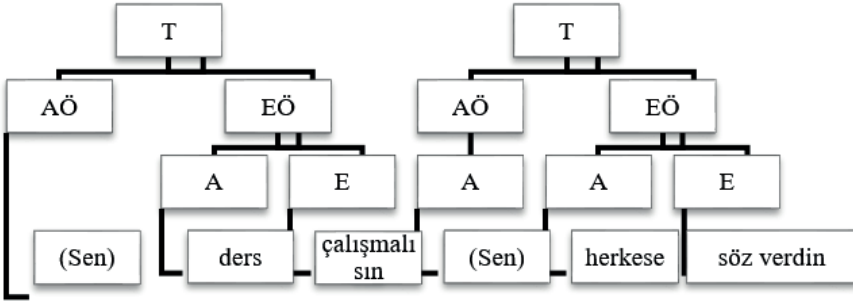
Tablo 2: 9b'nin gösterimi (Taşımadan sonra)

Ki bağlaçlı tümcelerdekine benzer durum *çünkü* bağlacıyla birbirine bağlanan tümceler için de geçerlidir. Yüzey yapıda iki ayrı tümce diziliminde yer alan tümceler derin yapıda da tek olarak görünmekte ve yüklemcil ögedeki hareketin sebebi veya amacı rolüyle görev yapmaktadır. Dolayısıyla aşağıda yer alan 10b tümcesinde ilk tümcede görünen *herkes* nesnesi/eyleme konu olan varlığı ve *söz ver-* eylemi ikinci tümcede boş konumda olan amaç rolünde görülmektedir. Bu taşıma işlemi sonucunda ise yüzey yapıda yüklemcil ögede tekleşme meydana gelmektedir.

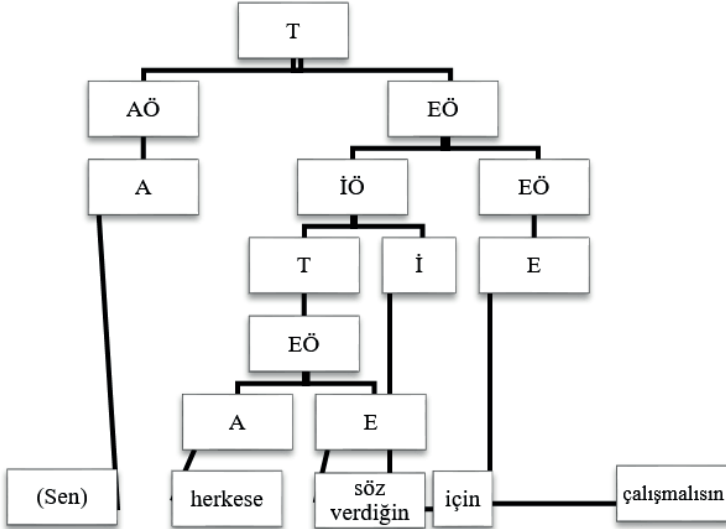
(10)

a. *Ders çalışmalısın çünkü herkese söz verdin.*

b. *Herkese söz verdiğin için ders çalışmalısın.*

Tablo 3: 10a'nın gösterimi

Tablo 4: 10b'nin gösterimi (Taşımadan sonra)

2. Sonuç

Chomsky'nin 1980 sonrasında geliştirdiği ve Evrensel Dil Bilgisi Kuramı'nın içinde yer alan İlkeler ve Değiştirgenler Kuramı, dillerin ortak ve farklı yasalarına yaklaşımı içermektedir. Kuramın içinde yer alan alt kuramlar dillerde ortak olan değişim ve dönüşüm kurallarını ortaya koymaktadır. Söz dizimin ve öbek yapı kurallarının gerektirdiği ölçüde dönüşüme uğrayan yapılar sayesinde yüzey yapıda olmadan da söz dizimsel unsurların yeterli olabileceği tezini savunan yaklaşım, birden farklı dönüşüm türlerini ele almaktadır. Buna göre yer değiştirme, soru veya olumsuz forma sokma, taşıma gibi dönüşüm türleri bulunmaktadır.

Bu çalışmada ele alınan dönüşüm türlerinden biri olan taşıma, Chomsky'nin özellikle İngilizce, Fransızca gibi Avrupa dilleri üzerinden yaptığı tespitleri içermektedir. Araştırmacı, böylece üç taşıma işleminin uygulandığı yapı içinde *ad öbeği taşıma*, *baş unsur taşıma* ve *ne taşıma* türlerinden bahsetmektedir. Söz konusu türler arasında ad öbeği taşıma Türkçede yaygın olarak görülmesine rağmen diğer iki taşıma türü Türkçe için tipik değildir. Ancak bununla birlikte ad öbeği taşıma örneği olarak bilinen edilgenleştirme işlemi Türkçede ettirgen tümceler için de geçerli görünmektedir. Ad öbeği taşıma içinde sayılabilecek olan ettirgenleştirme, eylemsili tümce taşıma ve *ne ...ne (de)* öbeği taşımada yüzey yapıda boş kategori olarak görünen unsurlar derin yapıda bu kategorileri doldurmaktadır. Bununla birlikte Türkçede *ki* ve *çünkü* bağlacıyla bağlanan tümcelerin derin yapı çözümlemesinde daha açık biçimde görünen taşıma işlemi yalnızca boş kategorileri doldurmakla kalmayıp aynı zamanda başka boşluklara da yeni görevler atamaktadır.

Tüm dünya dillerine özgü olan dönüşüm ve dolayısıyla taşıma işlemi dillerin doğası gereği söz dizimsel değiştirgenler çerçevesinde ilkeler meydana getirmektedir. Böylece bir tümcenin birden fazla ve farklı yolla üretimi mümkün olabilmektedir.

Kaynaklar

- Bayraktar, Nesrin. *Dil Bilimi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2014.
- Becker, Annette; Bieswanger, Markus, *Introduction to English Linguistics*, UTB Basics, 2006.
- Chomsky, Noam. *Aspects of The Theory of Syntax*. Cambridge: THE M.I.T. Press, 1965.
- Chomsky, Noam. *Syntactic Structure*. The Hague Paris: Mouton Publishers, 1957.
- Gencan, Tahir Nejat. *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınları, 2001.
- Haegeman, Liliane. *Introduction to Government and Binding Theory*. UK/USA: Blackwell Publishers, 1994.
- İmer, Kamile, Ahmet Kocaman ve Sumru Özsoy. *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011.
- Karaağaç, Günay. *Türkçenin Dil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- Kerimoğlu, Caner. *Genel Dilbilime Giriş*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2014.
- Korkmaz, Zeynep. *Türkiye Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları, 2007.
- Kuram, Kadri. *Türkçede Yer Öbeklerinin Bazı Sözdizimsel Özellikleri*. Ankara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Özgen, Murat. *Formalist Dilbilgisi Kuramları*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2018.

Uzun, Nadir Engin. *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual Yayınları, 2000.

Vardar, Berke. *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları, 2002.

Yaylagül, Özen. *Göstergebilim ve Dilbilim*. Ankara: Hece Yayınları, 2015.

